

Tóth Valéria

A személynévadás és személynévhasználat névelméleti kérdései*

Noha a történeti személynévkutatás elsődleges forrásanyagát kétségkívül a személynéveket tartalmazó nyelvemlékek (főképpen szórványemlékek) jelentik, bizonyos típusú kérdések megválaszolásához a források személyjelölő szerkezetei önmagukban nem nyújtanak kellően biztos támpontokat (lásd ehhez részletesen TÓTH V. 2013). A személynév-történeti vizsgálatokban ezért e forrásanyagon túl más típusú elméleti-szemléleti alapra is fokozott mértékben szükségünk van: a névadás és a névhasználat általános, névelméleti jellemzői lehetnek elsősorban azok a mankók, amelyekre a személynévtörténet e kérdésekben támaszkodhat.

1. A személynévadás kulturális meghatározottsága

A tulajdonnév nyelvi univerzálé: minden nyelvben, annak bizonyára minden korszakában megtalálható. Ez az empirikus alapú hipotézis a névhasználatot lényegében egyidősnek tekinti az emberi kultúrával (vö. SZÉPE 1970: 307–8, HAJDÚ 2002: 44, 2004: 12, HOFFMANN 2010: 50, N. FODOR 2012: 37–8; kifejezetten a személynévekre specifikálva a gondolatot HOFFMANN 2008: 5, SAARELMA 2013: 124–5).¹ A névhasználat ebben az általános vonatkozásában tehát nem mutat kulturális eltéréseket: a kategória — lényegében antropológiai univerzáléként is

---

* A tanulmány az MTA–DE „Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport” programja keretében készült.

¹ Szigorúan logikai-nyelvi alapon a tulajdonnév elvileg kiiktatható lenne a nyelvekből, hiszen az egyedítésnek más módjai is lehetnek (körülírásokkal például aktuális használatban éppenséggel mindig kiválthatók). Az, hogy ez a kategória ennek ellenére egyetemes használatú nyelvi elemcsoport, minden bizonnyal a gazdag információhordozó értékével állhat összefüggésben. HOFFMANN ISTVÁN a nyelvi gazdaságosság mozgatórugóit látja a tulajdonnév univerzális jellege mögött meghúzódni (1993: 20, ehhez lásd még SZÉPE 1970: 307, SEBESTYÉN 1970: 305, a tulajdonnévek hírértékéhez pedig BALÁZS J. 1963: 42, NYIRKOS 1989: 291, 293–4 is). Azt, hogy a név létét a nyelvben bizonyos pragmatikus szempontok indokolják, VÁRNAI JUDIT SZILVIA is elfogadja: ez a kategória ugyanis nem „valamely rendszerlogika” alapján, hanem „a kommunikáció gazdaságos, eredményes megvalósulása érdekében, a társadalom működéséhez szükséges, valamennyi emberi közösségben kialakuló intézményes jelenségek egyikeként létük szükségszerű avagy inkább célszerű” (2005: 16). SZÉPE GYÖRGY (1970: 308) nyomán azt is felveti továbbá, hogy ha a tulajdonnév a nyelvekben nem szükségszerű, de mégis általános, akkor a létrejöttének a folyamatai érdemlik a fő figyelmet (VÁRNAI 2005: 86).

(SZÉPE 1970: 308) — minden kultúra egyetemes alapeleme. A tulajdonneveket ebből adódóan minden más nyelvi elemnél erősebben jellemzi a kultúrával való szerves összefüggésük, s ennek folytán a kulturális tényezők a nevek rendszerét és a rendszer egyes elemeit is nagyban meghatározzák. Azt a tételt, miszerint „a névhasználat legalább annyira kulturális, mint nyelvi kérdés” (HOFFMANN 2010: 52), meggyőzően igazolja például a genetikusan közeli rokonságban álló, és ezért nyelvi rendszerét tekintve sok egyezést mutató magyar és obi-ugor nyelvek gyökeresen eltérő tulajdonnévi szisztemája. A névrendszerek különbségei a kulturális közeg különbségeiből adódnak, abból, hogy a magyarság névkultúrája — betagozódva az európai keresztény kultúrkörbe — a környező népekéhez vált hasonlóvá, miközben a nyelve minden lényeges vonásában megőrizte eredeti karakterét.² A névrendszer tehát nem annyira a nyelv rendszerével, hanem a kultúrával mutat szoros összefüggést,³ „s a névrendszerek nagy törésvonalai elsősorban nem a nyelvi, hanem a kulturális törésvonalak mentén húzódnak” (HOFFMANN i. h.). Arra, hogy hasonló kulturális rendszerek hasonló névrendszerekhez vezetnek, míg a névadási rendszerek különbségei rendre eltérő kulturális, külső tényezőkkel vannak összefüggésben, a nemzetközi szakirodalomban is gyakran történnek utalások (vö. pl. SAARELMA 2013: 126, illetve korábban KOHLHEIM 1998), ahogyan az is gyakran megfogalmazódik az írásokban, hogy a névrendszereket kívülről érő új kulturális hatások milyen jelentős mértékű átrendeződéseket eredményezhetnek a személynévadásban és -használatban.⁴

---

² Korábban is felvetődött annak a gondolata, hogy fontos lenne tájékozódni a magyarral rokonságban álló népek névadási szokásairól azért, hogy e távoli analógiák hozzásegítsenek névadásunk ősi örökségének megítéléséhez (LIGETI 1978–1979: 29). Legalább ennyire fontos a fent mondottak fényében azoknak a névadási rendszereknek a megismerése is, amelyek a magyarral egyazon kultúrkörbe tartoznak, illetve tartoztak egykoron. És ha már az analógiák kérdését érintjük, meg kell említeni, hogy az ősmagyar kori személynévadás közvetlen forrásokból nem ismerhető meg, jellegéről azonban részben a hasonló kulturális, társadalmi, gazdasági körülmények között élő közösségek névadási rendszere alapján lehetnek elképzeléseink. Ezt az egykoron — az „európai” kultúrába történő betagozódását megelőzően — a magyarságra is jellemző „ősi”, a név és az elnevezett személy között szoros, organikus kapcsolatot teremtő névadást VÁRNAI JUDIT SZILVIA a transzlogikus gondolkodásmóddal hozza kapcsolatba (2005: 84–91, vö. még TEMESI 1961: 174 is).

³ Hasonlóan értékelte a név státuszát TOLCSVAI NAGY GÁBOR is, amikor azt hangsúlyozta, hogy a név nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények révén lesz név (1997: 603). HEGEDŰS ATTILA pedig a nyelvi kompetenciáról nyilatkozott úgy, mint tágabb értelmű kompetenciáról, amelyben bizonyos kulturális és szociális többletinformációk is benne vannak (1997: 8).

⁴ Az afrikai személynévadás hagyományos rendszerét például — amely a transzparens, leíró nevek használatára épült — a kereszténység és általában az európai kulturális befolyás alapjaiban változtatta meg. Minthogy az európai nevek kiemelt presztízsértékkel bírtak számukra, és nemcsak a kereszténységet szimbolizálták, hanem az átlépést a „primitív” kultúrából a modern világba, mohón adaptálták őket a 20. század elején (AKINNASO 1981: 60, SAARELMA 2013: 141).

A két ősi tulajdonnévi kategória, a helynevek és a személynévek azonban a kulturális-társadalmi determináltságuk tekintetében nem egyformán jellemezhetők, s az eltéréseik — funkcionális különbségeik mellett — a nem egészen azonos nyelvi természetükben gyökereznek. A helynevekre a helyhez kötöttség, a név és a denotátum viszonylatában szemlélve általában a hosszú élettartam jellemző, e jegyek azonban a személynéveket kevésbé jellemzik. Ebből adódik részben eltérő forrásértékük is. „A helynevek a bennük megtestesülő névadás nagyobb szociális hatókörű, kollektívebb, népibb jellege révén ugyancsak több fényt vethetnek nyelvi-népi környezetükre, mint a személynévek, melyek jobban egyéni vagy kiscsoportos kötöttségűek, főként pedig erősebben nyelvi divatjelenségek, a mindenkori szűkebb társadalmi ízlésnek, gyakran szeszélyesen érvényesülő kulturális hatásoknak a letéteményesei.” (BENKŐ 2002: 12).

E különbségekkel függ össze az a körülmény, hogy a személynévek kulturális (és társadalmi) meghatározottsága a helynevekéénél jóval erőteljesebben érvényesül. Jól mutatja ezt a magyar személynévhasználat egy évezredes dokumentált változástörténete, amelyben a többször is bekövetkező strukturális átrendeződés nem elsősorban nyelvi, hanem sokkal inkább kulturális tényezőkkel magyarázható (vö. B. GERGELY 1981: 4, HOFFMANN 2010: 54). A legkorábbi nyelvemlékeink alapján a honfoglalás korának (és bizonyára az azt megelőző időszaknak) a személynévrendszerére az volt jellemző, hogy a névállomány belső keletkezésű elemek mellett törökségi nyelvekből származó jövevényelemekből táplálkozott, azaz tulajdonképpen egyfajta nomádos névkultúra jellemezte a magyarságot.⁵ A Kárpát-medencében való letelepedést követően a névadásban annyi változás állt be, hogy a jövevénynevek rétege új elemekkel bővült: a magyarság szomszédságában élő népek (szlávok, németek) névadásából a magyarba átkerült elemekkel.⁶ A kereszténység felvételével — az akkor meghatározó európai szellemi-művelődési áramlat részeként — bekövetkező műveltségi váltás azonban mint fontos kultúrtörténeti fordulópont a személynévadás szempontjából is mérőföldkőnek bizonyult: a névadás és névhasználat alapvonásait is érintő, lényeges átalakulást, mondhatni „rendszerátalakítást” hozott magával.⁷ Megjelentek a névrendszerben az egyházi latin eredetű (bibliai, mártírológiumi gyökerű) személynévek, amelyek néhány száz év

---

⁵ A török és a magyar eredetű személynévek kulturális gyökerű szemantikai hasonlóságával függ össze például az is, hogy PAIS DEZSŐ a régi személynéveink jelentésánál foglalkozó munkájában a két réteg között lényegében nem tesz különbséget (1966).

⁶ Azt is érdemes azonban hangsúlyozni, hogy a szláv és német személynévek egészen más jellegű névtípust képviselnek, mint a törökös, nomádos elnevezések: ezek ugyanis lényegében már az európai keresztény kultúra elemei, még ha nem is bibliai, vallási nevek. A germán és a szláv prekeresztény névrendszer sajátosságaihoz lásd részletesen SAARELMA 2013: 147–8.

⁷ Azok az intézmények és személyek ugyanis, akik a mindenkori kultúra jellegét legfőképpen meghatározzák, egyúttal a személynévek állományának és ezzel együtt hosszabb távon a rendszerének az alakításában is tevékenyen részt vállalnak (vö. HOFFMANN 2010: 57–8).

leforgása alatt lényegében kiszorították a névhasználatból és a névrendszerből a korábbi, világi névadáson alapuló személyneveket.⁸ A kései ómagyar kor időszakában aztán egy új személynévfajta tűnt fel a magyar névrendszerben: a családi összetartozás kifejezésére szolgáló nexusnév kategóriája.⁹ Látva, hogy a magyar családnevek kronológiai sajátosságai milyen tökéletesen harmonizálnak a névfajta európai jelentkezésével és elterjedési ütemével (lásd ehhez pl. KÁLMÁN B. 1989: 71, N. FODOR 2010: 17–9), aligha lehetnek kétségeink afelől, hogy ennek alakulásában is főképpen európai mintákkal, kulturális-társadalmi tényezőkkel lehet számolnunk.¹⁰

A kulturális meghatározottság természetesen nem csupán a személynévrendszer egészét érintően érvényesül, hanem a rendszer egyes elemeinek használatát tekintve is. A személynévadással szorosan összekapcsolódó divatjelenségek hátterében például igen gyakran szintén kulturális-művelődéstörténeti összefüggések rejlenek még akkor is, ha ezek körülményeit nem is sikerül minden esetben és minden vonatkozásban pontosan feltárni (vö. ehhez pl. KOROMPAY 1978: 50, J. SOLTÉSZ 1979: 141, 143). A személynevek elterjedtségét, divatját ráadásul olykor például közvetlenül érvényesülő irodalmi hatások is okozhatják, azaz a személynévadásnak — a nagyon markánsan jelen lévő keresztény-egyházi vonulat mellett — régtől kezdve megvan a maga világi művelődési szférája is: a Trója-regény, a Roland-ének és általában az ekkor tájt Európa-szerte divatos lovagregények hatására divatba jött személynevek ennek a legegységesebb bizonyítékai (lásd ehhez pl. MELICH 1907: 166, MIKESY 1953: 130–1, SZÉKELY 1970: 203–4, de főképpen KOROMPAY 1971: 187–8, 1978). Ezeknél a kétségekívül jelentős kulturális, ám kezdetben minden bizonnyal csak szűk körben érvényesülő hatásoknál ugyanakkor jóval fontosabbnak tekinthetjük a rendszer egészét meghatározó, az előbbiekből érintett kulturális-társadalmi áramlatokat.

Mindez pedig a történeti személynévrendszer és személynévhasználat szempontjából azt jelenti, hogy bármely időszak névadása áll is a vizsgálataink közép-

---

⁸ Az egyházi névadás, a szentek tiszteletén alapuló névadás egészen a 20. század közepéig éreztette hatását a magyar névválasztásban (HAJDÚ 2004: 15). A kereszténység felvételének mint művelődéstörténeti változásnak a személynévrendszerre gyakorolt hatásával előszeretettel foglalkozik a történeti személynévkutatás, a változásokat taglaló tekintélyes számú munka közül itt csak néhányat említek meg: GALAMBOS 1942: 3–4, BENKŐ 1949: 8, 1950: 22, 1967: 379–80, BERRÁR 1950: 255, DEME 1960: 137, SZEGFÚ M. 1991: 253 stb. Ennek a folyamatnak köszönhető valójában az is, hogy az európai kultúrában nem várjuk el a névtől az „értelmet” (szemben a tranzlogikus névfelfogást mutató kultúrákkal), mert a név „a kollektív tudat átörökítette szokásokból következőleg egy kulturális címke” (VÁRNAI 2005: 86).

⁹ Meg kell ugyanakkor jegyeznem, hogy véleményem szerint a családnevek megjelenése előtt is lehetett a magyarban olyan névfajta, amely nexusjelölő szereppel bírt: a nemzetségnevek kategóriája (részletes bemutatását lásd TÓTH V. 2014).

¹⁰ Erre ugyancsak sok utalást találunk a szakirodalomban, lásd pl. többek között MIKESY 1959: 84, HAJDÚ 2003: 734–6, 740, HOFFMANN 2010: 56, N. FODOR 2010: 19, SLÍZ 2011: 176 stb.

pontjában, nem függetleníthetjük magunkat attól a kulturális-társadalmi közegtől, amelyben az adott névrendszer aktuálisan funkcionált.¹¹

2. A személynévadás és személynévhasználat pragmatikai tényezői

Az ómagyar kor beszélt (természetes) nyelvi valóságáról csak nagyon keveset tudunk, mert az erre vonatkozó megállapításainkat csaknem kizárólag az írásbeliségben ránk maradt (az oklevelek vonatkozásában ráadásul kifejezetten az írásbeliség számára is készült) források alapján tesszük, és noha azt gyanítjuk, hogy az írásbeli nyelvhasználat nagy mértékben eltérhetett a beszélők tömegei által használt korabeli nyelvtől, erre közvetlen bizonyítást nem szereztünk (vö. SÁROSI 2003a: 445, de lásd még BENKŐ 1980: 45–53 is). A történeti személynév kutatásnak azonban ugyanúgy kísérletet kell tennie egy-egy időszak beszélt nyelvi névhasználatának a felderítésére, ahogyan a nyelvtörténeti kutatásokban általában sem kerülhető meg az élő nyelvhasználattal való hangsúlyozott foglalkozás. A nyelvi jelenségek leírása és magyarázata elképzelhetetlen a nyelvhasználat felől való közelítésmód, azaz „a pragmatikai funkcionalitás mint elsődleges értelmezési elv” nélkül (SÁROSI 2003a: 440). Ennek fényében pedig a névrendszer működését sem vizsgálhatjuk úgy, hogy eközben az azt használó közösség körülményeire ne lennénk tekintettel. Egy SÁROSI ZSÓFIÁTÓL kölcsönvett gondolatot (i. m. 442) a névrendszer működésére parafrázálva azt mondhatjuk, hogy a személynévrendszer egésze és a rendszerelemek egyaránt változnak, aminek háttérben részint a kommunikációs szükségletek módosulása áll, ezt viszont a kulturális-társadalmi változások okozzák.¹² Az alábbiakban azt igyekszem összefoglalni, hogy melyek azok a pragmatikai tényezők, amelyek az ómagyar kori személynévadás és személynévhasználat pontosabb megismeréséhez mint elméleti-módszertani alapelvek számottevően hozzájárulhatnak.

1. A személynév a mai felfogásunk szerint valamilyen névadási aktus folytán lesz valakinek a nevévé, e mozzanat révén nyeri el konkrét, egyedítő szerepét (vö. HOFFMANN 2008: 9, MOZGA 2013: 162). A névadási rendszerek pragmatikai tényezőinek vizsgálatában elsősorban arra kell figyelmet fordítanunk, hogy maga

---

¹¹ Azt, hogy ez a szemlélet a történeti személynév kutatás fő vonulatában is jelen van, többek között az alábbi munkák mutatják: a családnevek kialakulásával és változásával kapcsolatban N. FODOR 2010; FARKAS 2009a, KARÁDY–KOZMA 2002, a személynévek korai történetének bemutatásában pedig FEHÉRTÓI 1969, SLÍZ 2011 stb.

¹² Arra, hogy a neveket miként lehet pragmatikai keretben értelmezni, TOLCSVAI NAGY GÁBOR a következőket kiemelve tért ki egyik munkájában: „A név olyasmire vonatkozik, ami egy közösségben intézményesen viseli a nevet. Itt bizonyos értelemben háttérbe szorul az a szempont, hogy a nevet adják, inkább az működik, hogy az anyanyelvi beszélő aktuálisan tulajdonítja (mert tulajdoníthatja) a nevet annak a valaminek, amiről szó van. Ez a tulajdonítás a nyelvről és a világról való ismeretek együttes birtoklásával lehetséges. Ilyen értelemben nyelvészeti keretben valóban pragmatikai szempontból lehet megközelíteni a név kérdését.” (1997: 603–4).

a névadás hogyan valósul meg, azaz bizonyos nyelvi elemek mint személynév-fajták milyen körülmények, feltételek (cselekvések, hagyományok, eljárások) révén rendelődnek hozzá az adott személyhez mint névviseelőhöz.¹³

A névadásnak vannak olyan összetevői, amelyeket szabályok kötnek, és vannak olyanok is, amelyek megkötések nélkül érvényesülnek. A névadás egyes síkjai emellett kötelező érvénnyel támaszkodnak a meglévő névállományra, más szintek ettől függetlenek, s a névadót a meglévő névállomány nem korlátozza. Mindez kifejtettebben a következőket jelenti. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a személynévadás és személynévhasználat alapvető vonásából adódóan minden személy az élete során több névadási aktusnak is a célpontja lehet. A személyekhez a névadás aktusa által pedig többféle személynév-fajta is hozzárendelődhet, és többnyire hozzá is rendelődik: vagyis az egyének az életük során vagy egyidejűleg rendre több nevet viselnek. Tudatos döntés, választás eredményeként és bizonyos személyek (szülő, pap, törzsfőnök, sámán stb.) közreműködésével elvégzett hozzárendelés révén, viszonylag zárt névállományból (listából) választva válik az egyén nevévé a *választott név* vagy *listanév* terminussal megjelölhető személynév-fajta. Az egyének ilyen típusú nevének megválasztásában ma a szülők hoznak döntést, az ómagyar korban azonban az egyház tevékenysége játszotta e tekintetben a legfontosabb szerepet, s ezt a szokást az 1279. évi budai zsinat rendeletileg is rögzítette, amikor kimondta, hogy a gyermeket rögtön a születése után meg kell keresztelni, s nevet — a gyermek születésének vagy keresztelésének a napjára eső szentek neve közül választva — csak a pap adhat (GALAMBOS 1942: 5, HAJDÚ 2003: 359, N. FODOR 2010: 122, SLÍZ 2011: 96). A személynevek másik típusa automatikusan — szokásjog vagy törvény alapján — kapcsolódik az egyénhez: „az egyéni elnevezői szándéktól lényegében függetlenül, közösségi névadási előírások alapján” válik az illető személy nevévé. A mai személynévadásban így rendelődik az egyénhez a családneve, de az *automatikus* vagy *átadott név* típusával az ómagyar korban is feltétlenül számolhatunk (ráadásul ennek meglétét megítélés sem szerint jóval korábbi időszakra is feltételezhetjük, mint amikor azt a szak-

---

¹³ Mivel az emberek elnevezése — mint láthattuk — univerzális jegy, a különböző kultúrák személynévei több tekintetben is számos univerzális sajátosságot mutatnak: az emberek például minden kultúrában egy vagy több nevet kapnak; a névadó is sok esetben meg van határozva (szülők, nagyszülők, a közösség más tagja); egyidejűleg bizonyos személynév-fajtákat rendszerint bizonyos rögzített gyakorlat alapján, s nem önkényesen adják; sok kultúrában a névadás magában foglalhat speciális közösségi vagy privát névadási ceremóniát stb. (SAARELMA 2013: 126). Az egyetemes sajátosságok mellett ugyanakkor több tekintetben eltéréseket is megfigyelhetünk az egyes nyelvek személynévadási gyakorlatában. Több ilyenre is rámutatott például RICHARD D. ALFORD, aki a világ más-más tájairól 60 különböző (preindusztriális) kultúra névadási szokásait tanulmányozta (1988, lásd még SAARELMA 2013: 126–9). F. NIYI AKINNASO írása (1981) alapján pedig azt a tanulságot fogalmazhatjuk meg, hogy noha egyes afrikai névminták meglehetősen távol állnak az európai névadási szokásoktól, több vonásuk is emlékeztet ugyanakkor például a magyarság korai ómagyar kori nomád névadási sajátosságaira.

irodalom hagyományosan teszi). Amíg ez a két névfajta egyaránt egy meglévő, használatban lévő (tehát lényegében zárt) névállományból építkezik, a harmadik személynévfajta efféle kötöttségek nem korlátozzák. A *kreált* vagy *alkotott nevek*-et nem kötik ugyanis formális szabályok, ez a névadás az egész szókincsre, valamint a névadó nyelvi kreativitására támaszkodik, és igen gyakran nemcsak a névnek és a névviselőnek a kapcsolata, de maga az elnevezés is a névadási aktsal teremtődik meg. A mai személynévrendszerben így keletkeznek például a ragadványnevek, de ugyanezt a kognitív-pragmatikai folyamatot tételezhetjük fel az ómagyar kor „motivált” személynévadására mögött is: részben az ún. egyénnevek vonatkozásában, részben pedig a családnévelőzmények terén. (A személynévfajta fent említett típusaihoz lásd HOFFMANN 2008: 9–10.)¹⁴

A név és a személy kapcsolata tehát részben a név „címkefunkció”-ja révén teremtődhet meg (SAARELMA 2013: 124): a valamely névállományból való választás, hagyományozódás vagy öröklés útján kapott nevek esetében erről beszélhetünk. Más megnevezések viszont a személy és a nyelvi elem ábrázoló jellegének viszonya által jönnek létre, s ilyen módon a nyelvi jel lényegében leírja, jellemzi a viselőjét, annak „képeként” funkcionál (HOFFMANN 2010: 53). Abban is különbségek lehetnek személynévfajtaiként, hogy egyén vagy közösség áll-e a névadási aktus mögött. A választott nevek egyéni (szülői, papi stb.) döntés eredményei, az automatikus neveket törvények vagy szokásjog szabályozza (itt névadóról mint a névadás aktusát megvalósító személyről tehát lényegében nem is beszélhetünk), a kreált nevek hátterében viszont jobbra közösségi névadás állhat, ahogyan ezt a jelenkori ragadványnévadás kapcsán viszonylag jól, KÁLMÁN BÉLA szavaival (1962: 139) élve szinte „in statu nascendi” lemérhetjük.¹⁵

A személynévrendszer működését, a névadást és a névhasználatot részben — ahogyan a nyelvi rendszer működését általában véve is — belső, rendszertani tényezők irányítják (B. GERGELY 1981: 28), s ezek között a meglévő nevek mintája, azaz a „névszerűség” kritériumának való megfelelés például igen erős befolyással bír (J. SOLTÉSZ 1979: 25, erről a későbbiekben még részletesen szólok). Feltétle-

---

¹⁴ Pragmatikai tényezőket mérlegelt VINCENT BLANÁR is akkor, amikor az egyes személynévfajta jellemzőit a névadás körülményei alapján igyekezett meghatározni (1995: 1179).

¹⁵ A névadás efféle körülményeiről érintőlegesen gyakran esik szó a szakirodalomban, lásd pl. többek között BENKŐ 1949: 4, 8, BERRÁR 1952: 50, SZABÓ I. 1954: 8–9, KNEZSA 1965/2003: 260, BÁRCZI 1958: 128, HEGEDŰS 1984: 208, FARKAS 2003: 147, 148, 2009a: 17, HAJDÚ 2004: 14, N. FODOR 2010: 122 stb. A közösségi névadás értelmezése kapcsán N. FODOR JÁNOS azt is hangsúlyozza, hogy természetesen ezt nem úgy kell érteni, hogy a névadási aktus kollektív módon valósul meg, azaz hogy a közösség tagjai együtt, egyszerre hozzák létre az illető megnevezésére az adott névformát, hanem ilyen esetekben is eredendően egy személy kreativitását tükrözi az új elnevezés. Az ilyen névadási helyzetet a szókészlet változásaival állítja párhuzamba, ahol ugyanis az egyéni alkotásból akkor lesz tényleges nyelvi változás, ha az szocializálódik (2012: 39).

nül hatnak azonban emellett a névadásra kognitív-pragmatikai feltételek is: sok esetben kötik a névadást családi, vallási vagy egyéb társadalmi hagyományok (SLÍZ 2011: 115, 139), de a jog (a tulajdonjog), a különféle ideológiák, a művészetek, a közigazgatási intézmények ugyancsak fontos hatást gyakorolnak rá (BERRÁR 1960b: 270). Bizonyos névfajták használatában mindezeket túl a presztízs is számottevően szerepet játszhat (SLÍZ 2006: 176, 2011: 45).

A személyneveket (csakúgy, mint a tulajdonneveket általában) az egyén a kultúra részeként mint nyelvi elemeket ismeri meg a társadalmi-nyelvi szocializációja során. Ezzel párhuzamosan formálódik az a képessége, hogy felismeri, megfelelően használja a neveket, illetőleg újakat is alkot. A beszélőnek tehát a szocializációs folyamatok összetevőjeként kialakul egy bizonyos névkompetenciája, amelyet a kulturális hagyományok és ismeretek mellett nyelvi összetevők is alkotnak. A névhasználók személynév-kompetenciája azokon a névmintákon, névmodelleken és a nevekhez kapcsolódó pragmatikai ismereteken alapul, amelyek a nevekről való sokszínű tudásunkat jelentik (HOFFMANN 2010: 53, lásd még AINIALA 2013: 111).¹⁶

2. A személynév-kompetencia mint kulcsfontosságú kognitív-pragmatikai tényező minden kor személynévhasználatát meghatározza. Noha az ómagyar kor forrásaiban fennmaradt személynevek névhasználati (pragmatikai és névszociológiai) szempontból nehezen értékelhetők, a személynévhasználat általános jellemzői, valamint a különböző kultúrák együttélésének tapasztalatai alapján joggal gondolhatunk arra, hogy valamely személy — mint utaltunk rá — az élete során, de akár egy időben is több nevet viselhetett egyszerre, s ez a névviszony a legkorábbi időszaktól kezdve jellemezte a névhasználatot (HOFFMANN 2010: 55). A többnevűség feltételezésének ugyanakkor talán ellentmondani látszik az a tényként kezelt körülmény, hogy a személynevek alapvető funkciója az azonosítás, ezt a szerepet pedig a többnevűség kétségkívül zavarhatja. Mégis úgy tűnik, hogy a névhasználók igénye az egyes személyek többféle megnevezésére olyan erős, hogy még az azonosító funkció esetleges csorbulása sem szabhat neki gátat. E feltételezésünket egyrészt a mai személynévhasználat sajátosságaira alapozhatjuk, arra tudniillik, hogy az egyén az élő nyelvhasználatban nemcsak az azonosításához feltétlenül szükséges névvel rendelkezik, hanem többel is, s ez a „névbőség” főképpen az informális névhasználatot jellemzi.¹⁷ De a többnevűség meg-

---

¹⁶ A névkompetencia természetesen nemcsak a beszélők, hanem a hallgatók, azaz általában a névhasználók kompetenciája is (vö. NYÍRKOS 1989: 291), s alapvetően befolyásolja a kultúra strukturált világlátása (NICOLAISEN 1980: 42).

¹⁷ Az például, hogy a ragadványnevek rendszerét miképpen fejleszti, generálja egy-egy névközösség (vö. pl. B. GERGELY 1966: 389, 1977: 18–9, 1981: 82), vagy hogy a szlengben nem ritka az egy-egy névviselőhöz kapcsolódó 8–10 ragadványnév sem (KIS T. 1996: 98), illetőleg hogy a becéző, a szólító- és említőneveknek miféle sokszínűsége és gazdagsága figyelhető meg a név-

létére mutatnak bizonyos, „a filológia számára szerencsés esetekben” az írás szintjére is „beszüremkedett” ómagyar kori adatok is (BENKŐ 2002: 25): egyrészt azok, amelyek az egyháztól kapott névforma mellett a világi névadás eredményeként született név egyidejű, de a forrásokban váltakozó használatáról tanúskodnak,¹⁸ másrészt pedig azok, amelyek a forrásokban is alternatív nevekként szerepelnek: *Valentini Wasas alias Zabo dicto, Ladislaum dictum Olah alio nomine Vayas* (KÁZMÉR 1987: 62).

Ezek alapján nemigen tarthatjuk megalapozottnak azokat a véleményeket, amelyek a magyar személynévrendszer történetének bármely korszakában (jellemzően persze a korai időszakokra vonatkozóan) egy-egy személy esetében egyetlen név viselését feltételezik (vö. pl. BENKŐ 1949: 4, 1950: 20, 1967: 379).¹⁹ Később BENKŐ LORÁND is differenciáltabban fogalmaz a jelenség kapcsán, s csak az írásbeliség felszínéként utal az egynevűségre az élő nyelvhasználatban egyidejűleg feltehető többnevűséggel szemben (2002: 25; ugyancsak a többnevűség mellett foglal állást a korai időszak névhasználatára kapcsán HAJDÚ MIHÁLY, 2003: 348).

A névhasználatot befolyásoló pragmatikai tényezők fényében nem azt a jelenséget kell tehát kivételesnek tartanunk, amit csupán szórványosan hoznak előnk a források adatai, hogy tudniillik egyazon személyt több néven szerepeltetnek, hiszen épp ez lehetett az írásbeliség (formális) felszíne alatt a tényleges, élő, beszélt nyelvi realitás. A névhasználatnak — mint ismeretes — több színterét különíthetjük el, és ahogyan ma is általánosnak számít az egy-egy névviselőhöz kapcsolódó, sokszor különböző használati körökben érvényesülő több névforma, ezt a természetes névhasználati igényt a korai időszakok nyelvhasználatától sem indokolt elvitatnunk. Az persze más kérdés, hogy a források — jellegükből adódóan — mennyi lehetőséget nyújtanak számunkra a szóbeliségben használt megnevezések feltárására.

A személynévadás és névhasználat általános pragmatikai körülményei alapján összefoglalóan tehát joggal feltételezhetjük, hogy az ómagyar kori névadási rendszer is hasonló alaptörvényszerűségek mentén működött, mint a mai: ennek leírását ezért a fentiek figyelembevételével jó eséllyel végezhetjük el.

---

rendszerben (RÁCZ E. 1960, 1967, HAJDÚ 1974, 2003: 638–730), a magyar személynév kutatásban sokak figyelmét felkeltette már az eddigiekben is.

¹⁸ A klasszikus példák: *Aba – Sámuel, Vajk – István* mellett itt említhetjük meg például a 14. században élt (Becsei) Imre fiainak kettős névhasználatát, akik az *István, Gergely, Tamás* egyházi nevek mellett *Töttös, Vesszős, Tövises* névformákkal is szerepelnek a forrásokban (KERTÉSZ 1938: 3, GALAMBOS 1942: 6), vagy a történelemkönyvekbe is a világi nevével bekerült Borsa nembeli *Kopasz* nádort, aki a keresztségben a *Jakab* nevet viselte, de nádori okleveleiben is következetesen *Kopasz*-nak nevezi magát (KERTÉSZ 1938: 3).

¹⁹ E vélekedések „ritka kivételként” minősítik a forrásokban a világi és az egyházi név együttélését jelző adatokat.

3. A személynévadás és személynévhasználat kognitív tényezői

Az ómagyar kori beszélt nyelvi személynévhasználat megismeréséhez juthatunk közelebb akkor is, ha azokra a kognitív tényezőkre alapozunk, amelyek a nyelvés ezen belül a névhasználatot általános jegyeikben, elméleti síkon ragadják meg. Ezek a körülmények, sajátosságok ugyanis — egyetemes érvényük okán — éppúgy meghatározták az ómagyar kori névhasználatot, ahogyan domináns szerepet játszanak a mai névrendszer és névhasználat vonatkozásában is.

A nyelv a nyelvhasználóktól nem független, autonóm struktúra, és nem az az ennek részeként szereplő névrendszer sem, noha az egyes rendszerelemek között olykor igen erős belső kapcsolatok alakulhatnak ki. A funkcionális megközelítés szerint a nyelv — minthogy a nyelven kívüli funkcióival, illetve az ember kognitív képességével szoros kapcsolatban áll — szélesebb, nyelvhasználati összefüggésben vizsgálándó (LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 21–2). A funkcionális nyelvészet²⁰ fontos alapelve ezért az, hogy a nyelvi kifejezéseket természetes közegükben, „támogató mátrixuk”-ban tanulmányozza, amelynek szempontjai között az alábbiak szerepelnek: a tényleges, valós nyelvhasználatból származó valódi adatok, a kontextus és a nyelvi variációk figyelembevétele, a nyelvhasználó közösség sajátos kulturális jellemzőinek a szem előtt tartása (i. m. 33, de lásd még 23 is). Ezek az alapelvek komoly súllyal esnek latba a névtörténeti kutatásokban is, amit az is jelez, hogy újabban ígéretes törekvéseket láthatunk olyan módszertani eljárások kidolgozására, amelyek segítségével a történeti forrásokban ránk maradt névadások korabeli valós nyelvhasználati értéke a korábbi ismeretknél jóval pontosabban kijelölhető (HOFFMANN 2012: 13–4). Efféle törekvésekről elsősorban a helynevek vonatkozásában számolhatunk ugyan be, a következő fejezetekben azonban azt is igyekszem igazolni, hogy egy ilyen megközelítésnek a személynévek kapcsán szintén van relevanciája.

A funkcionális nyelvszemlélet felfogásához igazodva a személynévrendszer működését és a névhasználat jellegzetességeit egy „szélesebb, kognitív, szociokulturális horizonton” megjelenve vizsgálhatjuk azzal összefüggésben, hogy e szem-

---

²⁰ Az onomasztika legcélszerűbb elméleti keretként HOFFMANN ISTVÁN szerint a funkcionális nyelvelmélet jelölhető ki (2012: 14). Az itt következő részben természetesen nem vállalhatom fel azt a feladatot, hogy e nyelvszemlélet minden aspektusáról számot adjak, ez alól fel is ment az a körülmény, hogy nemrégiben kitűnő összefoglalást adott közre a funkcionális nyelvészet-ről LADÁNYI MÁRIA és TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008), az elméleti keret helynevekre való alkalmazhatóságát pedig HOFFMANN ISTVÁN fejtette ki (2012, de lásd még ehhez korábban RESZEGI 2009a, 2009b is). E helyütt ezért csupán azokat a tényezőket emelem ki, amelyek megítélésem szerint a történeti személynévvizsgálatokhoz fontos elméleti-módszertani alapvetésül szolgálnak. A kifejtés során nagyban támaszkodom HOFFMANN ISTVÁN írásának gondolataira, hiszen a személynévek több tekintetben is hasonló problémákat vetnek fel, mint a helynevek, s e két tulajdonnévfajta párhuzamba állítása sok haszonnal jár a névkutatásban. A két tulajdonnévi kategória közötti eltérések ugyanakkor éppen kognitív síkon ragadhatók meg talán a legszembetűnőbben, ezeket pedig természetesen a nyelvreírás során is érvényesítenünk kell.

lélet szerint a nyelv — egyetemes jellege ellenére — „egy-egy kultúra alkotója, az adott kultúrában konvencionálódik és örökítődik tovább a szocializációban” (LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 25). A személynév kutatásban ennek értelmezhetőségét három összetevő síkján fejthetjük ki: a névhasználók, a névvel megjelölt egyének és a nevek vonatkozásában.

1. A név alapvetően közösségi jelenség, ahogyan a nyelv is az. A személyeket jelölő névformákat — a személyek megismerésével párhuzamosan — az egyén (mint *n é v h a s z n á l ó*) a nyelvi szocializációja részeként a közvetlen környezetében kommunikáció útján veszi birtokba. Ebben a viszonyrendszerben tehát a környezet „az egyén tudásának s benne értelemszerűen a névtudásának is a szociokulturális feltételeit jelenti” (HOFFMANN 2012: 15). A környezetet másképpen mint *n é v k ö z ö s s é g e t* határozhatjuk meg, a névközösség azonban valamilyest más hangsúlyokkal értelmeződik a személynév használatával összefüggésben, mint ahogyan azt a helynevek használata kapcsán definiálni szokás. Mint-hogy a helynevek által jelölt denotátumok a térben léteznek, területi kötöttségűek, az őket használó névközösségek szerveződésének is a térbeliség a meghatározó összetevője. És noha az egyén egyidejűleg több névközösségnek is a tagja lehet, ezek — a helynevek használata kapcsán — mind alapvetően térbelileg szerveződnek és határolhatók körül.²¹

A névközösség fogalmát a személynévhasználattal és -ismerettel kapcsolatban más hangsúlyok mentén látom meghatározhatónak. A névközösségeknek ugyanis olykor (mint a helynevek esetében) a horizontális (térbeli), máskor pedig (mint a személynév használat kapcsán) a vertikális (szociális) komponensei az erőteljesebbek azal összefüggésben, hogy aktuálisan a név és a hely vagy pedig a név és a személy viszonyrendszerében értelmeződnek. Az utóbbi esetben a névközösség lényegét részint genetikusan, részint pedig szociálisan szerveződő közösségként adhatjuk meg, amely egyfajta szociális hálóként funkcionál, és új összetevő, azaz új személyek és neveik megismerésekor mindig újrakonstruálódik. A genetikusan szerveződő névközösség középpontjában az egyén áll, amely egyre táguló koncentrikus körökként megrajzolható névközösségek tagjaként jelenik meg: a legszűkebb, legközvetlenebb névközösség nyilvánvalóan a család, de ebben a viszonyrendszerben képviselt tágabb hálózatot például az ómagyar kor időszakában a nemzetség. (Azt, hogy ezek a közösségek az egyén tudatában meghatározó formációk, az is

---

²¹ Ennek elletmondani látszanak az olyan helynév-szociológiai természetű vizsgálatok, amelyek ún. „mikroközösségek” (család, baráti társaság stb.) helynévhasználati szokásait igyekeznek feltérképezni (lásd ehhez GYÖRFFY 2013: 120). Ezek azonban alapvetően szintén térbelileg értelmeződnek, hiszen nyilvánvalóan csak olyan családtagok, baráti társasághoz tartozók esetében lehet ennek a vizsgálatnak létjogosultsága, akik azonos névhasználói közegeben élnek. (Az persze névszociológiai szempontból szintén izgalmas kérdés, hogy az egykor közös névhasználói körhöz tartozók térbeli eltávolodása, elszármazása milyen mértékben halványítja el a neveket, és éppenséggel melyeket az ún. mentális térképen.)

jól mutatja, hogy a személynévtörténet egy bizonyos korszakában igény támadt e relációk kifejezésére a megnevezés szintjén is: előbb a nemzetségnevek, majd a családnevek formájában.) Ezek a névközösségek tehát genetikusan szerveződnek, s bennük a helyhez kötöttségnek kevésbé van szerepe, hiszen a személynévhasználat családi (és az ómagyar korban nemzetségi) közegben mutat viszonyrendszert függetlenül attól, hogy az adott közösség tagjai éppen hol élnek.

A szociálisan szerveződő névközösség annyiban tér el a genetikusan szerveződőtől, hogy a személyek közötti viszonyrendszert társadalmi, szociokulturális tényezők alakítják. Névközösséget alkothat ilyen értelemben például egy iskolai osztály, ahol speciálisan csak az adott közösségben működő — azaz erős szociális kötöttségű — ragadványnév-szisztéma alakult ki, egy katonai egység, amelynek gondosan felépített szlengnévhasználatra van stb. De ilyennek foghatjuk fel az ómagyar korban egy-egy közösségben az azonos foglalkozásúak körét is, amelyeken belül gyakorta találhatunk egységes szemléleti alapon megszülető névformákat.²² A kisebb közösségekben a névformák létrejöttét nemcsak az azonosítás igénye magyarázza, hanem legalább ilyen fontos szerepe van az összetartozás-tudat kifejezésének is, azaz a nevek erős csoportépítő funkcióval bírnak (vö. HOFFMANN 2008: 17, de lásd még 2010 is). A szociálisan szerveződő névközösségek abban is eltérnek a genetikusan szerveződőtől, hogy nem egyiket a másikba belefoglaló, egyre táguló körökként sematizálhatjuk őket, hanem inkább olyan, az egyes névközösségeket jelképező körökként, amelyek egymással bizonyos részen átfedésben vannak. Az efféle, szociálisan szerveződő közösségek személynévhasználatáról VINCENT BLANÁR mint „mikrorendszerek”-ről beszél (1995: 1181).

A pragmatikai tényezők kapcsán már utaltam a névkompetenciára mint a beszélőnek a nevekről való alapvető kulturális, pragmatikai, nyelvi tudására. Itt csupán azzal kell az ott elmondottakat kiegészíteni, hogy mivel a személynevek használati érvénye jóval szűkebb, mint a helyneveké, a személynév-kompetencia összetevőiként szereplő névmodellek érvényességében is nagy különbségek lehetnek. A névkompetencia sokféle nyelvi formát felismer és azonosít személynévként (akár egyazon személy neveiként is pl. *Kovács István, István, Kovács, Kovi, Pista, Pityu, Kokó, Sutyi, Sánta* stb.) az alapján a tapasztalat alapján, hogy a személyek megnevezésében sokféle megoldással élhet (a különféle névhasználati közegekben, névközösségekben) a névhasználó. Ezek között persze vannak olyanok, amelyeket minden magyarul beszélő személy névkompetenciája személynévként azonosít (pl. *Kovács István, Pista*); mások használata erősebben kötődik valamely szűkebb közösséghez (pl. *Sutyi, Kokó, Kovi*), de az adott nyelvi elemeknek a jellegzetes hangsormintázata többnyire biztosítja a névként való azonosításukat; me-

---

²² Az ún. névvonatkoztatás szakirodalma több ilyen névadási-névhasználati jelenséget bemutatott már (vö. pl. TERESTYÉNI 1941: 27, PAIS 1966: 223–4).

gint másoknál pedig — éppen az adott nyelvi elemnek a közsői azonosíthatósága folytán — a névként való felismerhetőségben is zavar támadhat (pl. *Sánta*).

A névkompetenciában nagy szerepe van a névmodellek gyakoriságának, ez ugyanis a névközösség szempontjából az elfogadottság, konvencionáltság mértékét jelzi. A gyakoriság mértékének változása a névrendszer változásának irányait, tendenciáit határozza meg (vö. HOFFMANN 2012: 15–6). Konkrét példával megvilágítva ez azt jelenti, hogy a kereszténység felvételével például egy új séma jelent meg a magyar személynévadásban: a bibliai-mártírológiumi nevek modellje, amelynek gyakorisága (és begyakorlottsága) folyamatosan emelkedett, s a névmintákban bekövetkezett változás néhány évszázad leforgása alatt a személynévrendszer állományi összetételének gyökeres átalakulását hozta magával. De ugyanígy hasonló, a névmodellek gyakoriságát érintő folyamat eredményének tekinthetjük a családnevek elterjedését, általánossá válását is.

2. A személyekre vonatkozó ismereteink ugyancsak a környezetünk, a világ megismerésének részeként alakulnak ki, szerveződnek tudássá az egyén és a közösség „konstruáló” tevékenysége révén. Ez a folyamat nemcsak az egyén kognitív cselekvése tehát, hanem azé a közösségé is, amelyben az egyéni szocializáció zajlik (vö. HOFFMANN 2012: 15). A helyekre, a térre vonatkozó kifejezések és ismeretek összességét magába foglaló mentális (kognitív) térkép általánosan használt metaforájának mintájára a személyekre vonatkozó kifejezések hálózatát és a velük kapcsolatos ismeretek együttesét *mentális tablót* írhatjuk le. Mentális (vagy kognitív) tablónak nevezem azt az egyén személyes viszonyainak a mentális leképeződését, megkonstruálását magába foglaló, folyton változó hálózatot, amelynek a személyek közötti relációk éppúgy a részét képezik, mint a személynévadási modellek, sémák, valamint maguk az egyes elnevezések.

A névközösségeken belül a névadás és névhasználat belső összefüggéseket mutat, a nevek egymással hálószerű kapcsolatrendszerben állnak, a nevek létrehozásában közös szabályszerűségek is szerepet játszanak (vö. HOFFMANN 2008: 17). A helyek és a helynevek hálózatát tükröztető mentális térkép kapcsán viszonylag nagy biztonsággal feltehetjük, hogy az egyazon névközösségbe tartozó személyek egyéni mentális térképe a legtöbb vonatkozásban hasonló mintázatot mutat,²³ és ez a tétel a lényegét tekintve nyilvánvalóan a mentális tablóra is érvényes, de néhány tényező ezt némileg befolyásolhatja. Az egyéni szocializációs folyamatok eltéréseiből adódóan ugyanis az egyének mentális tablója között akár jelentősebb különbségek mutatkozhatnak több tekintetben is. A hálózatban valamely reláció tagjaként részt vevő személyekre vonatkozó tudás, nyelvi és nem nyelvi ismeretanyag egyrészt egyénenként gyakran eltérő kidolgozottságú lehet, ahogyan a sze-

---

²³ Újabban történtek kísérletek arra, hogy egy-egy névközösség tagjainak egyéni mentális névtérképeit megrajzolják, s a közöttük lévő egyezéseket és eltéréseket felmérjék (előadásban számolt be ilyen irányú kutatásáról GYÖRFFY ERZSÉBET és E. NAGY KATALIN).

mélyek közötti kapcsolatrendszer (a kapcsolatok erősségét csakúgy, mint a kapcsolatrendszer tagjait) is sok, az egyén szintjén érvényesülő egyedi (szociális tényezőkkel összefüggő) körülmény befolyásolja.²⁴

A személynévhasználat kérdéseinek, az egyes személyneveknek a vizsgálata ebben a „támogató mátrix”-ban, azaz más hasonló szerepű elemekkel való összevetésben lehet a legteljesebb (vö. a helynevek vonatkozásában erről HOFFMANN 2012: 16). Az ilyen típusú vizsgálatok a történeti személynévkutatásban valójában jelen is vannak, noha nem az itt bemutatott elméleti megalapozással, és némelyest más célokat kijelölve. Az olyan jellegű munkákra gondolhatunk elsősorban, amelyek például egy középkori nemesi dinasztia személynév-használati kérdéseit boncolgatják az ún. mikrotörténelem szellemiségében (lásd pl. SLÍZ 2013).

3. A magukkal a s z e m é l y n e v e k k e l kapcsolatos funkcionális-kognitív kérdések közül csupán néhányat emelek ki az alábbiakban: azokat, amelyek megítélésem szerint az ómagyar kori személynévhasználat megvilágítását a leginkább segíthetik. Ezek a kérdések a prototípus-elmélet, a névadás tudatossága, illetve a személynevek funkciói köré szerveződnek; a személynévadásban ugyancsak meghatározó szerepet játszó névmintáknak pedig a következő (4.) pontban önálló kifejtést szentelek.

Mielőtt azonban ezeket a kérdéseket részletezően bemutatnánk, egy megjegyzés a személynevek funkcionális természetének egy fontos egyetemes érvényű jegyéről még idekiváncozik. A személynévnek minden nyelvben az alapfunkciója az egyének azonosítása, vagyis az identifikáció (BALÁZS J. 1963: 52, KÁLMÁN B. 1989: 9, HOFFMANN 2008: 8). Ezzel szoros összefüggésben minden személynév-fajta fontos velejárója (a névadás módjától függetlenül) az identitásjelölő szerepe is (HOFFMANN 2010: 53). Ez azt jelenti például, hogy a személynévrendszerben bekövetkező strukturális változások (pl. a keresztény nevek használatának elterje-

---

²⁴ Ez irányú konkrét vizsgálatokról ugyanakkor sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomból nincs tudomásom. Azt viszont joggal feltételezhetjük, hogy egy-egy névközösség tagjai esetében a mentális tablók homogén vagy heterogén mintázatát nagyban befolyásolja az adott közösség zárt vagy nyitott volta. Egy középkori zárt földműves faluban az egyének mentális tablója — a kapcsolatrendszer szűk és erősen lehatárolt keretei miatt — nagy valószínűséggel valóban egységes mintázatot mutathatott, míg e téren sokkal nagyobb differenciáltságra gondolhatunk egy városi, iparos jellegű (jóval nyitottabb és szociálisan erősebben tagolt) névközösségekben. A (név)közösség szociális tagoltsága és az általa használt névanyag között ugyanis kapcsolatot tételezhetünk fel: a szociálisan kevésbé tagozódott közösség adta nevek KNIEZSA ISTVÁN szerint például egyhangúbbak, mint a gazdagon rétegzett közösségeké (1965/2003: 261). Nagyvonalakban ezt tapasztalhatjuk persze a mai körülmények közepette is, de talán differenciáltabban: az életmód, életkörülmények megváltozása nyilvánvalóan nem hagyta érintetlenül a névközösségeket sem, és ahogyan a nyelvjárások felbomlásáról beszél a nyelvjáráskutatás, ugyanúgy megfigyelhetünk ilyen tendenciákat a névközösségek vonatkozásában is: amíg kisebb, zárt falvakban talán könnyebb ilyeneket kitapintani, ahogyan a nyelvjárás is erőteljesebben jelen van ott, nagyvárosokban erre jóval kisebb esély mutatkozik.

dése), amelyek jórészt kulturális hatásra mentek végbe, az egyén saját identitásának átalakulását is jelentették egyidejűleg. Persze az egyén szintjén a név efféle „identitásváltó”, illetve ezt kifejező szerepét az írásos emlékekben csak ritkán látjuk megjelenni, határozottan megmutatkozik viszont ez a folyamat a névállomány egészét tekintve, amelyben egyre jobban háttérbe szorul az ősi réteg, és kerül meghatározó szerepbe a keresztény névkincs. A folyamat mögött — mint jeleztük — kulturális okok húzódnak meg. A személynévek ilyen módon egyúttal az egyének kulturális identitásának is a fémjelzői (SAARELLMA 2013: 125).

A funkcionális nyelvszemlélet fontos részlemélete a *prototípus-elmélet*, amelynek fő összetevői a következők: a példányok kategóriába sorolása tulajdonságok alapján történik, ezek családi hasonlóság szerint nyálábokba rendeződnek, a besorolás fokozat kérdése, a kategóriák határai pedig nem élesek (LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 27, kifejezetten a tulajdonnevekre vonatkozóan pedig lásd ehhez még VAN LANGENDONCK 1995: 485, 2007: 171–3). Jól alkalmazható ez az elmélet a családnevek kialakulásának vitás kérdései kapcsán, de egyes névtípusok és a hozzájuk alapul szolgáló nyelvi elemek elhatárolásában is sikeresen használható. Ilyen elhatárolási nehézségekkel szembesült például a névkutatás és az ennek eredményeire alapozó társadalomtörténet a foglalkozásnévvel alakilag megegyező családnevek (vagy családnévelőzmények) értékelése során. Az egyazon jobbágy neveként előforduló 1389: Blasio *Takach* de Narad (Z. 4: 384), 1394: *Thakach* (Z. 4: 552), 1397: Blasium dictum *Takach* de Narad (Z. 12: 55) okleveles említések *Takács* eleme kapcsán az tehát a kérdés, hogy őrzi-e az a szemantikai kapcsolatot az eredeti *takács* közszóval, azaz az illető tényleges foglalkozását is jelöli-e, vagy a névnek pusztán címke jellege van, s legfeljebb a történetiségben tekinthető szemantikailag motiválnak. A prototípus-elmélettel ezt a problémát olyan módon közelíthetjük meg, hogy a foglalkozással valamilyen síkon kapcsolatban álló nyelvi elemeket pólusok mentén rendezzük el, ahol a foglalkozást jelölő közsavak az egyik pólus körül sűrűsödnek, a foglalkozásnévvel azonos alakú öröklődő (tehát szemantikailag „elhalványult”, prototipikus) családnevek pedig a másik pólust veszik körül. A kettő közötti sávban, mindkét pólustól valamelyest távolabb helyezkednek el azok a névformák, amelyek bár névként (családnévelőzményként) funkcionálnak, de egyúttal foglalkozásjelölő szereppel is bírnak (azaz tulajdonságaikra nézve nem öröklődő, szemantikailag motivált személynévek), és a pólusokban lévő nyelvi elemekkel bizonyos tulajdonságaikban megegyeznek, míg másokban eltérnek. Ez a megközelítés persze az alapproblémánkat nem tudja megoldani, hiszen a források szűksavúsága éppen azt nem teszi lehetővé, hogy az adott személynévformának a pólusokhoz viszonyított elhelyezkedésére pontosan ráláthassunk. Ehhez további fogódzókra van szükségünk.

A *névadás tudatoságának* kérdése ugyancsak gyakran felmerül a névtani szakirodalomban, de elsősorban nem a személynévek, hanem a helynevek keletkezésével összefüggésben. Legutóbb ebben a polémiában HOFFMANN

ISTVÁN úgy foglalt állást, hogy a helynevek létrejötte a tudatos névalkotás és az e nélkül végbemenő onimizáció pólusai, prototipikus névalkotási módjai közötti széles sávban vázolható fel, s a nyelvi elemek a közszoói pólustól a tulajdonnévi pólus felé közeledve valahol köztes helyzetben is lehetnek, mindegyik prototipikus kategória elemeitől valamelyest eltérő jegyekkel jellemezhetően (2012: 20). Ilyen köztes, átmeneti sávban helyezhetők el a helyet jelölő közszavak mint az egyik pólus és a helynevek mint a másik pólus között a földrajzi köznevekkel azonos alakú egyes helynevek, illetve helynévi leírások. A személynevek kapcsán azonban a névadás tudatossága sokkal kevésbé kérdőjelezhető meg: a személynevek — ahogyan ezt a korábbiakban is hangsúlyoztuk — jellemzően a névadás aktusa által lesznek névvé, fokozatos tulajdonnévvé alakulás (pl. *takács Benedek* > *Takács Benedek* változás) esetükben jóval ritkábban képzelhető el, noha ezt a lehetőséget kizárni természetesen nincs okunk.²⁵ Az előzőekben kifejtett foglalkozásnévi eredetű nevek példája sem mond ennek ellent, hiszen ott a pólusok körül csoportosuló prototipikus nyelvi elemek (részben foglalkozást jelölő közszavak, részben foglalkozásnévvel azonos családnevek) köztes sávjában is nagy valószínűséggel személynévi státuszú elemek találhatók, és inkább csak azok családnév volta a kérdéses. (A családnévelőzmény családnévvé válásában viszont valóban érzékelhető az említett folyamat jelleg, de nem köznévi > tulajdonnévi relációban, hanem tulajdonnévi > tulajdonnévi viszonyrendszerben.)

Akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül a névadás kognitív alapját és feltételrendszerét, amikor az egyénhez kapcsolódó egyes személynévfajták funkcionális kérdéseit helyezük a vizsgálataink középpontjába, minthogy a névadási aktusok jellegét elsősorban a névadók mentális viszonyulása határozza meg (vö. HOFFMANN 2008: 9). A név funkcióját alapul vevő kognitív szemléletű kategorizáció és a névadás körülményeire fókuszáló pragmatikai megközelítés eredményei között ugyanakkor szoros megfeleltethetőséget is tapasztalhatunk, igazolva a névfajták elkülönítésében e két aspektus együttes figyelembevételének indokolt voltát.

Funkcionális-kognitív szempontból az alapnévfajták közül a névviselővel a legszorosabb kapcsolatban a kreált nevek állnak (hiszen e névformák az egyén valamely tulajdonságát, társadalmi helyzetét stb. tükrözik). E névfajta elemei mindig motiváltak, gazdag információtartalmuk van, s ennek folytán leíró jellegűek: kognitív szempontból ezért *leíró* vagy *sajátosságjelölő nevek*-nek nevezzük őket. Az átadott nevekre is jellemző bizonyos fokú motiváltság és információtartalom, de csupán egyféle információt közvetítenek tekintve, hogy ezek „valamilyen hagyományosan genetikai, illetve működési alapon szerveződő közösséghez (anyához,

---

²⁵ Bizonyára az ilyen esetekben is van egy momentum, amikor először szólítják az illetőt valóban tulajdonnévvel *Takács*-ként, de mégis inkább lehet az a benyomásunk (és a ragadványnévadást is így érzékeljük többnyire), hogy csak „kialakult” egy-egy név, semmint „adták”.

apához, családhoz, klánhoz, nemzetséghez stb.) való tartozást fejeznek ki” (HOFFMANN 2008: 11). A legtöbb társadalmi formációban a genetikus összetartozásnak meghatározó közösségépítő szerepe van, s a genetikusan szerveződő közösséget névvel is megjelölik. E névfajtura alkalmazzuk a *kapcsolati* vagy *nexusnév* terminust. A választott nevek esetében nem beszélhetünk motiváltságról, e nevek legfőbb funkciója az, hogy egy kisebb közösségen (elsősorban családon) belül azonosítsa az elnevezettet. Kognitív szempontból ezeket nevezzük *referáló nevek*-nek (i. m. 11).²⁶ Az alapnévfajták mellett meg kell továbbá említenünk egy negyedik személynévfajtat is, amely az előzőekhez képest másodlagos jellegű kategória: az ún. *affektív nevek*-nek a névadó-névhasználó és a megnevezett személy közötti érzelmi viszony adja a meghatározó kognitív-szemantikai tartalmát. Minthogy ez a névfajta más nevek módosításával jön létre, pragmatikai szempontból módosított névként definiálhatjuk. Ezekben a nevekben az elsődleges, azonosító szerephez az affektív funkció olyan módon társul, hogy az dominánsan van bennük jelen, gyakran az eredeti funkciókat teljesen háttérbe szorítva (i. m. 12).

A személynévrendszer működését tekintve e névfajták között egyesek aktív, dinamikus névfajtként, mások pedig merev, statikus névfajtként funkcionálnak: az előbbibe a sajátosságjelölő és az affektív nevek tartoznak (amelyek bármikor hozzákapcsolódhatnak az egyénhez), az utóbbiba pedig a referáló és a nexusnevek (ezek ugyanis döntően a születéskor rendelődnek hozzá a névviselőhöz). Bonyolultabb kognitív folyamatok a dinamikus névfajtába tartozó elemek létrejötte mögött állnak, a zárt vagy félig zárt, statikus névfajtákra az aktív működést biztosító szabályszerűségek, a szoros rendszerszerű kapcsolatok ugyanis alig jellemzőek (vö. HOFFMANN 2008: 18–9, illetve lásd még HAJDÚ 2003: 153, 2004: 12 is).

Érdekes, a prototipikalitás szemlélete szerint is értelmezhető megállapítást tett B. GERGELY PIROSKA a ragadványnevek nyelvi rendszerbeli helyzetére vonatkozóan. Azt emelte ki, hogy ezek közel állnak a szókincs többi (nem tulajdonnévi) eleméhez, és a tulajdonnévi és a köznévi funkció egyidejűleg van meg bennük. A ragadványnév szerinte olyan összetett, komplex struktúrájú jelzésfajta (1973: 22, lásd még 1977: 150), amelynek jelentéstartalma szubjektív és objektív tényezőket is magába foglal (1977: 150). Ez a kijelentés tágabb értelemben a sajátosságjelölő nevek közös, univerzális tulajdonságát ragadja meg, s annak az általános benyomásnak a háttérében, hogy ezek a közszoói és a tulajdonnévi megjelölések között valamiféle hidat alkotva átmeneti jellegű kategóriát képviselnek, e nevek *transzparens* volta áll.²⁷

---

²⁶ Referáló funkciója természetesen a másik két névfajtának is van, hiszen minden személynévnek ez a leglényegesebb szerepe, de azoknál a névadáskor sajátos, csak rájuk jellemző funkciók is előkerülnek, amelyek viszont a referáló nevekénél hiányoznak.

²⁷ Ebből a szempontból is tanulságos lenne olyan vizsgálatokat végezni, amelyek a névhasználók attitűdjét derítik fel az egyes személynévfajták (és konkrét névformák) tipikalitási szintjének megítélésével kapcsolatban.

Az egyes személynév-fajták funkcionális kérdéseivel szorosan összefügg az elnevezések *motiváltsága* n a k ügye, illetve ezzel kapcsolatban a nevek jelentésszerkezetének problematikája. Ha a személynévadás motiváltságát a funkcionális nyelvelmélet keretei között szemléljük, akkor ezzel a jelentések és a funkciók elsődlegességét feltételezzük, illetve azt, hogy az elnevezés és a jelölt egyén közötti kapcsolat eredendően motivált (vö. LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 22), a nevek keletkezésére tehát nagyfokú szemantikai tudatosság jellemző (HOFFMANN 1993: 43, 2012: 12–3). Mielőtt ennek a kijelentésnek a mélyére ásnánk, a személynév (és általában a tulajdonnév) jelentésszerkezete kapcsán előre kell bocsátanunk, hogy azok igen gazdag, sokrétű jelentéssel bíró nyelvi elemek (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 24–33, HOFFMANN 2012: 11), s a jelentésszerkezetükben az adott személyre (denotátumra) vonatkoztatott, benne felismert tulajdonságfogalmak jelennek meg, de ezekből a tulajdonságjegyekből mindössze egy-kettő realizálódik a név nyelvi formájában (HOFFMANN i. m. 23).²⁸

Amikor tehát a személynévadás motiváltságáról beszélünk, tulajdonképpen a nevet létrehozó ember nyelvi cselekvését minősítjük: a nevekben megmutatkozó szemantikai jegyeket ugyanis nem közvetlenül az elnevezendő személy (hely vagy bármely más denotátumfajta) határozza meg (ahogyan ezt a korábbi névkutatás hagyományosan és egybehangzóan vallotta), hanem „a név fogalmi és szemantikai jellegében az elnevezést létrehozó egyén kognitív befolyása érvényesül” (HOFFMANN 2012: 12). A megnevezésben mint kognitív aktusban tehát legfontosabb szerepe a megnevező nézőpontjának van (SLÍZ 2012: 286), vagyis a névadás motiváltságát a névadó elméjében lejátszódó kognitív folyamatokban ragadhatjuk meg.²⁹ A nevekben kifejeződő szemantikai tartalom e felfogás értelmében nem közvetlenül a világot képezi le, hanem a világról (s benne az adott személyekről) való tudásunkat. A nevek motivációja nem a világban (és az elnevezett szemé-

---

²⁸ Mivel azonban ugyanazt a személyt (mint entitást) fogalmi nézőponttól függően többféleképpen meg lehet szemantikai értelemben konstruálni, ugyanazt a személyt többféle név is megjelölheti. Ezen alapul a személynévi szinonimitás, a többnevűség (HOFFMANN 2012: 23). A kisebb közösségek ragadványnév-használatában például egyáltalán nem szokatlan, hogy egyazon személyre akár 4-5 vagy még több névformát is használnak egyidejűleg (vö. pl. B. GERGELY 1966: 389, 1977: 17, ÖRDÖG 1973: 205–9, KIS T. 1996: 98).

²⁹ Itt jegyzem meg, hogy a személynévadás motivációjának, kognitív hátterének a feltárása a magyar személynévkutatásban mindig is meghatározó vonulatként volt jelen mind a történeti, mind a jelenkori névrendszer vizsgálatában: akár a régi magyar világi személynévadás (BENKÓ 1949, PAIS 1966, HAJDÚ 2003: 353–4), akár a családnévelőzmények (B. GERGELY 1981: 11–2, legutóbbi összefoglalását lásd HAJDÚ 2003: 770–1, illetve főképpen N. FODOR 2008: 288–9, 2010: 59–60), akár a mai ragadványnevek (B. GERGELY 1977: 87–103, ÖRDÖG 1973: 199–205, FEHÉR K. 2003) álltak is a vizsgálat középpontjában, rendre a jelentéstani (motivációs alapú) kategorizációt, tipológiát helyezték kutatóink előtérbe. A nevek eredetmagyarázatát tehát nálunk mindig is valamiféle „szélesebb értelemben vett funkcionalizmus” jellemezte (a helynevekre vonatkoztatva lásd ehhez HOFFMANN 2012: 12).

lyekben) rejlik tehát, hanem a névadó-névhasználó ember kognitív rendszerében (HOFFMANN 2012: 23).

A folyamatot a családnevek (pontosabban a családnévelőzmények) keletkezése kapcsán némileg más hangsúlyokkal jellemzi N. FODOR JÁNOS, noha a névadó szerepét ő is kiemeli, de csak mint másodlagos tényezőre utal rá. A hagyományos megközelítéshez igazodva úgy véli, hogy mivel névadáskor az elnevezett személy sajátosságai tükröződnek a névben, így módon az elnevezettek a keletkező nevet motiválják abban a tekintetben, hogy csak velük kapcsolatos jellegzetesség lehet a névadás alapja. Ugyanakkor az elnevező szabadon, önkényesen választhat az elnevezettel kapcsolatos sajátosságok közül, kiemelve a legjellemzőbbnek tartott attribútumot (2008: 287, 2010: 58). Ez az elképzelés nincs ugyan kibékíthetetlen ellentmondásban a fent kifejtettekkel, de bizonyos tényezőket nem vesz figyelembe. Elnagyoltan kezeli azt a körülményt, hogy amennyiben elfogadjuk, hogy minden névadás szemantikailag tudatos, azaz abszolút motiválatlan név nincs (HOFFMANN 1993: 43, N. FODOR 2008: 287), akkor a motiváltságnak természetesen érvényesülnie kell azoknál a neveknél is, amelyek nem sajátosságjelölő, leíró funkciójúak (a motiváltságról szólva ugyanis jobbra ilyen nevek kerülnek elő a szakmunkákban, a többi személynév fajta pedig kívül reked ezeken a megállapításokon). A referáló nevek adása, az újszülöttek elnevezése látszólag teljesen önkényes művelet, hiszen a névadó szabadon választhat a rendelkezésére álló teljes személynévállományból, de ezt is szubjektív motívumok, azaz a névadó kognitív tevékenysége határozza meg (J. SOLTÉSZ 1979: 25–6). Az is kétségtelen persze, hogy a referáló nevek motiváltsága közel sem olyan erős, mint a sajátosságjelölő vagy az affektív nevéké. A személynév fajták közül a nexusnevek típusa viszont valóban olyan, amelynek motiváltsága nem sok teret enged a névadónak, mivel ennek a névfajtának éppen az automatikusan működő hagyományozódás a leglényegesebb jegye. Itt ezért a névadást sokkal inkább valamiféle társadalmi jellegű kognitív aktusként s ilyen értelemben vett motivációként foghatjuk fel, s határozottabban megragadható motiváltságról inkább csak a családnévelőzmények kapcsán beszélhetünk.³⁰

Ezzel összefüggésben pedig fontos tudatosítanunk azt is, hogy amikor egy-egy személynévet az egyén vagy valamely névközösség mentális tablóján, azaz a névrendszer elemeként vizsgálunk, akkor a szemantikai motiváció csakis az adott szinkron állapotban értelmezhető, történeti relevanciája lényegében nincs. Hiába

---

³⁰ A nexusnevekkel kapcsolatban a motiváltságot azonban úgy is értelmezhetjük, hogy e névfajta elemeit addig minősíthetjük a motiváltság tekintetében, amíg annak a használata jogilag nem szabályozott. Az tudniillik, hogy az illető személy használja-e a nexusnevet, vagy sem, azaz az összetartozást kívánja-e kifejezeni a névhasználatával, vagy mást, valójában döntés kérdése. Ez a döntés persze nem feltétlenül tudatosul, hiszen többnyire a szocializáció határozza meg. A helyzet akkor változik meg alapvetően, amikor a jog ebbe új tényezőként belép, ez ugyanis nyelvi, névhasználati szempontból meglehetősen egyedi helyzetet teremt.

tudjuk tehát, hogy a családnévelőzményként funkcionáló *Szabó* személynévformát az illető egyén egy jellemző jegye (a foglalkozása) alapján kapta, ez a primér motiváció az öröklődés során elhomályosult (vö. SLÍZ 2012: 287). A névhasználók személynév-kompetenciája ugyanakkor azt valószínűsíti, hogy a kérdéses egyén történeti kapcsolatrendszerében valamely személy egykoron bizonyosan rendelkezett ezzel a tulajdonsággal, hiszen egyébként — ezt mutatja a névadói-névhasználói tapasztalat — nem nevezték volna el ilyen módon. Éppen ennek köszönhető, hogy az ilyen, valójában „történetivé lett” tulajdonságot kifejező nevek végső soron szintén motivált nevekként értelmeződnek az adott névközösség mentális táblóján (vö. ehhez a helynevek kapcsán HOFFMANN 2012: 24).³¹

4. A minták szerepe a személynévadásban

A névminták, névmodellek problematikája a névadás fentebb bemutatott funkcionális-kognitív tényezőivel a legszorosabban érintkezik. Azt, hogy a minták szerepét mégis külön pontban tárgyalom, a személynévadást és a személynévhasználatot lényegében érintő voltak indokolja.

A névmodellek — mint az egyéni és közösségi névkompetencia fontos összetevői — a nevekről való legalapvetőbb kulturális, pragmatikai, szemantikai, morfológiai, fonológiai tudásunkat tükrözik (HOFFMANN 2010: 53). Minthogy e sémák, modellek a nyelvhasználók mentális-nyelvi rendszerének szerves részei, fontos szerepük van a nevek használatában: a névhasználók ezek alapján a sémák alapján képesek új neveket alkotni, illetőleg általuk korábban nem ismert nyelvi szerkezeteket nevekként felismerni (HOFFMANN 2012: 14).

A névminták szerepét a személynévadásban és a személynévhasználatban több szinten is megragadhatjuk. Egyrészt úgy, ahogyan a funkcionális nyelvészet általában tekint a — nyelv rendszerjellegét alapjaiban meghatározó — sémák rendszerére. Eszerint ugyanis a séma „nyelvi kifejezések dekontextualizált, elvont szerkezete, fonológiai, morfológiai, szemantikai és morfoszintaktikai szempontból egyaránt”, amely a különböző nyelvi szinteken mintaként szolgál az új elemek létrehozásához (LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 26). A személynévadásra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a névhasználók az általuk ismert személynévi elemekből sémákat vonnak el, amik aztán mintaként működnek az új névformák létrehozásakor.

Ilyen, elvont sémáknak tarthatók a korai ómagyar kori személynévadásban például a meghatározott lexikális típusok (mint az állatnévből alkotott személynév kategóriája: *Farkas, Medve, Nyest, Nyuszt*), a speciális morfológiai struktúrák (a személynévképzős névformák, legyenek azok egyházi személynév származékai: *Pete, Peta, Petre, Petra, Petes, Petk, Pető, Peterd, Peterke*, vagy közszoói lexémá-

---

³¹ A név eredeti szemantikai motivációját a történeti személynévvizsgálatoknak természetesen fel kell tárniuk: ez a személynév-etimologizálás alapvető feladata, s ezzel együtt meg kell kísérelni az adott név szemantikai szerkezetében bekövetkezett változások pontos leírását is.

ból alakultak: *Árpád, Búzád, Magd, Szemes, Szema, Szeme*), vagy éppen a sajátos morfofonológiai névszerkezetek (mint amilyenek például az egyetlen zárt szótagra rövidült névformák: *Pet, Ják*). De efféle sémáknak tekinthetjük a kései ómagyar kor családnévelőzményei között például az apanév + *fi* (*Pálfí, Péterfi*) vagy a helynév + *i* (*Debreceni, Egri*) szerkezetet is.

E minták persze nem azonos produktivitással vannak jelen a névrendszerben: igen nagy különbségek mutatkoznak például a helynévből alakult családnévelőzmények lehetséges morfológiai típusainak gyakoriságában: amíg az *-i* képzős morfológiai szerkezet igen produktív minta, gyakori névstuktúra volt, és mint ilyen meghatározta a származási vagy lakóhelyre utaló családnévelőzmények jellegét, a formáns nélküli helynév személynévként jóval ritkább típust képviselt. Az efféle eltérések hátterét elméleti síkon úgy értékelhetjük, hogy a sémák, a minták „az egyéni begyakorlottság és a közösségi konvencionáltság” révén érvényesülnek, egyfajta fokozati skála mentén: a nagyon erős, szabály jellegű mintától haladva a gyenge, alternatívaként működő mintákig (vö. LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 26).³² A névminták a nyelvhasználatban, illetve a névrendszer egészében tehát eltérő gyakorisággal vannak jelen, aminek nagy szerepe van a nevek, illetve a névrendszer működésében és változásában egyaránt (HOFFMANN 2012: 14). J. SOLTÉSZ KATALIN a névmintákhoz igazodásban a „névszerűség” kritériumának való megfelelést látja érvényre jutni (1979: 25).

A névmodellek — az elvont sémákként való felfogásuk mellett — ugyanakkor másképpen is értelmezhetők: a névrendszerben meglévő neveknek egy sokkal közvetlenebb, konkrétabb mintájaként (lásd ehhez pl. HOFFMANN 2008: 15, SLÍZ 2012: 287). Ennek legegységesebb megnyilvánulásai azok az esetek, amikor családon (vagy tágabban nemzetségen) belül mutatkozik meg valamely konkrét személynév „kedveltsége”. A korai ómagyar kor névadásában egészen általános jelenség volt, hogy a családban (nemzetségben) ugyanaz a személynév (esetleg a nemzetségnévvel is azonos személynév) rendre fölbukkant a nemzedéki folyamatban vagy esetleg a szoros családi köteléken túl a tágabb nemzetségi körben is (BENKŐ 2002: 33–4, lásd még ehhez KUBINYI 1885: 88, BÁRCZI 1958: 127, FEHÉRTÓI 1997: 438, HAJDÚ 2002: 50, N. FODOR 2004: 37, SLÍZ 2011: 77, 167–8).³³ De a konkrét névegyedek modellhatását láthatjuk megnyilvánulni az asszo-

---

³² Egy-egy minta erősségét jól lemérhetjük azon is, hogy például a mesterséges névadás-névváltoztatás során milyen típusú névformák felé törekednek a nevet választók: a családnév-változtatások alkalmával a helynévi alapszóból lett családnévformák között ugyancsak az *-i* képzős alakok dominálnak, a pusztai helynéviek súlya ebben az összevetésben is elenyésző (a morfológiai jelöltség szerepéhez lásd általánosabban is FARKAS 2009b: 38–40).

³³ Anonymus éppen ilyen irányú tapasztalatai alapján vezette vissza hőseit egészen a honfoglalás koráig: látva ugyanis, hogy saját kora nemzetségbeli családjaiban maguk a nemzetségnevek sűrűn ismétlődnek személynévként, akár nemzedékeken át is, úgy vélte, hogy a jellegzetes sze-

ciatív síkon működő (indukciós) névadás ómagyar kori eseteiben is: azokban tudniillik, amikor testvérek vagy szülő és gyereke viselnek valamilyen módon (szemantikailag, morfológiailag, fonológiailag) összefüggő neveket: *Töttös – Vesszős – Tövises, Péntek – Szombat, Farkas – Medve, Ábrahám – Izsák – Jákob* (vö. FEHÉRTÓI 1989: 224); *Boda – Bodos – Bodamer* (FEHÉRTÓI 1981: 4), *Kató – Katók* (BERRÁR 1952: 55); *Manga – Hanga* stb. (BERRÁR 1960a: 190).

Ezek a példák ugyanakkor azt is jelzik, hogy a névminták (névközösségekbeli) hatóköre nagyon különböző lehet. Az elvont sémák valójában társadalmi-kulturális névmodelleknek tekinthetők, a konkrét személynévformák mintaként funkcionálását pedig — noha nyilvánvalóan tágabb érvényük is van — sokkal közvetlenebbül köthetjük a kisebb névközösségek névadási-névhasználati síkjához.

Az általános névelméleti kérdések taglalása kapcsán előkerült számos tényező között a legerősebb összekötő kapocsként megítélésem szerint a (szociálisan szerveződő) névközösség szolgál: a személynévadás és személynévhasználat valamennyi aspektusát ebben a vonatkozási rendszerben értelmezhetjük. A névközösség nem valamiféle elvont keretként fogható tehát csupán fel, hanem olyan eleven „organizmusként”, amely bármely időszakban a névadás és névhasználat elsődleges, legalapvetőbb közegeként funkcionál. Az ómagyar kor jelenségeinek értékelésekor sem feledkezhetünk meg erről, még akkor sem, ha egy-egy névközösség konkrét körülhatárolására aligha lehet esélyünk, ahogyan az sem áll módunkban, hogy a névhasználók mentális (kognitív) tablójára közvetlenül rápillanthassunk.³⁴ Ugyanígy fontos elméleti alapként tekinthetünk a személynévek rendszerszerűségének kérdésére is — bár ennek kifejtését itt mellőztem —, hiszen az egyes személynévformák, személynévtípusok és konkrét névegyedek keletkezését, funkcionálását és változását egyaránt a szoros vagy éppen laza rendszerkapcsolataik határozzák meg.

Irodalom

- AINIALA, TERHI (2013), *Place names*. In: AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA, *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Finnish Literature Society, Helsinki. 63–123.
- AKINNASO, F. NIYI (1981), *Names and Naming Principles in Cross-Cultural Perspective*. *Names* 29: 37–63.

---

mélynevek sok nemzedékkal korábbra, sőt akár a honfoglalás korára is visszanyúlhatnak, vagyis honfoglaló nemzetségalapító ősre is vallhatnak. Kora nemzetségi tudata is minden bizonnyal hasonlóan foghatta fel (kollektív tudatként) ezt a jelenséget, és adandó alkalommal birtokjogra is válthatta (BENKŐ 2009: 18).

³⁴ Kérdés persze, hogy milyen szintig számíthatunk ilyen lehetőségekre akár a jelenkori névvizsgálatok alkalmával is.

- ALFÖRD, RICHARD D. (1988), *Naming and identity: a cross-cultural study of personal naming practices*. HRAF Press, New Haven.
- BALÁZS JÁNOS (1963), A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *ÁNyT.* 1: 41–52.
- BÁRCZI GÉZA (1958), *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1949), *A régi magyar személynévadás*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1950), Árpádkori személynévek. *Nyr.* 74: 18–23.
- BENKŐ LORÁND (1967), A magyar tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Bp. 374–88.
- BENKŐ LORÁND (1980), *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei emlékei*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (2002), *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (2009), *Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből*. Bp.
- BERRÁR JOLÁN (1950), Belső keletkezésű és egyházi eredetű személynéveink keveredése. *MNy.* 46: 254–6.
- BERRÁR JOLÁN (1952), *Női neveink 1400-ig*. MNyTK 80. sz. Bp.
- BERRÁR JOLÁN (1960a), Női neveink 1400-ig. Bizonytalan és ismeretlen eredetű nevek. In: *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Szerk. MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ. Bp. 179–90.
- BERRÁR JOLÁN (1960b), Személynév-kutatásunk 1945 és 1949 között. *MNy.* 56: 267–79.
- BLANÁR, VINCENT (1995), Das anthroponymische System und sein Funktionieren. In: *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d’onomastique*. Edited by EICHLER, ERNST–HIKTY, GEORG–LÖFFLER, HEINRICH–STEGER, HUGO–ZGUSTA, LADISLAV. Walter de Gruyter, Berlin. II, 1179–82.
- DEME LÁSZLÓ (1960), Személynévrendszerünk alaktanához. In: *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Szerk. MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ. Bp. 136–9.
- FARKAS TAMÁS (2003), A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *MNy.* 99: 144–63.
- FARKAS TAMÁS (2009a), *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében*. NytudÉrt. 159. sz. Bp.
- FARKAS TAMÁS (2009b), Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben. *NÉ.* 31: 27–46.
- FEHÉR KRISZTINA (2003), A ragadványnevek funkcionális szerkezetéről. *MNyj.* 41: 155–66.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1969), *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. sz. Bp.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1981), *Boda — Bodos — Bodamer*. *NÉ.* 6: 3–8.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1989), Az Árpád-kori névvonatköztetés vitás kérdései. *MNyTK.* 183: 223–8.

- FEHÉRTÓI KATALIN (1997), Árpád-kori *Levente* és *Leue*, *Lewedi* személynéveink eredete. *MNy.* 93: 426–41.
- N. FODOR JÁNOS (2004), Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához — A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei. *NÉ.* 26: 31–45.
- N. FODOR JÁNOS (2008), A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *MNy.* 104: 286–305.
- N. FODOR JÁNOS (2010), *Személynévek rendszere a kései ómagyar korban (A Felső-Tisza-vidék személynéveinek nyelvi elemzése 1401–1526)*. Bp.
- N. FODOR JÁNOS (2012), A természetes személynévadásról. *MNyj.* 50: 37–50.
- GALAMBOS LÁSZLÓ (1942), *A szentírás eredetű személynévek a Váradi Regestrumban*. *MNyTK.* 64. sz. Bp.
- B. GERGELY PIROSKA (1966), Újabb szempontok és módszerek a személynévkutatásban. *NyIrK.* 10: 387–91.
- B. GERGELY PIROSKA (1973), A ragadványnevek nyelvi megformálásának szemantikai eszközeiről. *NyIrK.* 17: 21–34.
- B. GERGELY PIROSKA (1977), *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest.
- B. GERGELY PIROSKA (1981), *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata*. *NyudÉrt.* 108. sz. Bp.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2013), A helynév-szociológia kutatási területei, feladatai. *HT.* 9: 115–25.
- HAJDÚ MIHÁLY (1974), *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (2002), Névlélektan. In: *Hungarológia és dimenzionális nyelvsemlelet*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHASZ DEZSŐ–PÉNTEK JÁNOS. Debrecen–Jyväskylä. 43–72.
- HAJDÚ MIHÁLY (2003), *Általános és magyar névtan. Személynévek*. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (2004), Hagyomány és újítás a névválasztásban. In: *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben*. Szerk. FARKAS FERENC. Bp. 11–8.
- HEGEDŰS ATTILA (1984), Névtudomány és tisztelettörténet. *MNy.* 80: 206–9.
- HEGEDŰS ATTILA (1997, 1999), Mi a tulajdonnév? 1–2. *NÉ.* 19: 5–8, 21: 314–7.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2008), A személynévrendszerek leírásához. *MNyj.* 46: 5–20.
- HOFFMANN ISTVÁN (2010), Név és identitás. *MNyj.* 48: 49–58.
- HOFFMANN ISTVÁN (2012), Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *MNyj.* 50: 9–26.
- KÁLMÁN BÉLA (1962), Szavajárási neveinkhez. *MNyj.* 8: 139–42.
- KÁLMÁN BÉLA (1989), *A nevek világa*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Debrecen.
- KARÁDY VIKTOR–KOZMA ISTVÁN (2002), *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1987), Régi magyar családnevek szótára. *MNy.* 83: 59–71.
- KERTÉSZ MANÓ (1938), A Kakas személynévről. *Nyr.* 67: 1–5.

- KIS TAMÁS (1996), Személynevek a szlengben. *MNyj.* 33: 93–104.
- KNIEZSA ISTVÁN (1965/2003), A magyar és a szlovák családnevek rendszere. In: KNIEZSA ISTVÁN, *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Bp. 255–349.
- KOHLHEIM, VOLKER (1998), Towards a definition of the onymic system. In: *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences*. Aberdeen, August 4–11, 1996. Edited by NICOLAISEN, W. H. F. University of Aberdeen, Aberdeen, I, 173–8.
- KOROMPAY KLÁRA (1971), *Olivant*. *MNy.* 67: 187–94.
- KOROMPAY KLÁRA (1978), *Középkori neveink és a Roland-ének*. *NytudÉrt.* 96. sz. Bp.
- KUBINYI FERENC (1885), Palásti Borsok. *Turul* 3: 88–9.
- LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008), Funkcionális nyelvészet. *ÁNyT.* 22: 17–58.
- VAN LANGENDONCK, WILLY (1995), Name Systems and Name Strata. In: *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d’onomastique*. Edited by EICHLER, ERNST–HIKTY, GEORG–LÖFFLER, HEINRICH–STEGER, HUGO–ZGUSTA, LADISLAV. Walter de Gruyter, Berlin, I, 485–9.
- VAN LANGENDONCK, WILLY (2007), *Theory and Typology of Proper Names*. Trends in Linguistics. Study and Monographs 168. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- LIGETI LAJOS (1978–1979), Régi török eredetű neveink 1–4. *MNy.* 74: 257–64, *MNy.* 75: 26–42, 129–41, 259–73.
- MELICH JÁNOS (1907), Az Árpád-kori becéző keresztnévek egy csoportjáról. *MNy.* 3: 165–76.
- MIKESY SÁNDOR (1953), Családnévmagyarázatok. *Nyr.* 77: 129–31.
- MIKESY SÁNDOR (1959), Miért alakultak ki vezetékneveink? *Nyr.* 83: 82–7.
- MOZGA EVELIN (2013), Szempontok az -s/-cs képzős ómagyar kori személynévek vizsgálatához. *HT.* 9: 153–67.
- NICOLAISEN, WILHELM F. H. (1980), Onomastic Dialects. *American Speech* 55: 36–45.
- NYIRKOS ISTVÁN (1989), A tulajdonnevek hírértékéről. In: *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján*. *MNyTK.* 183. sz. Bp. 290–4.
- ÖRDÖG FERENC (1973), *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Bp.
- PAIS DEZSŐ (1966), *Régi személynévek jelentéstana*. 2. kiadás. *MNyTK.* 115. sz. Bp. — Lásd még *MNy.* 17 (1921): 158–63, 18 (1922): 26–34, 93–100.
- RÁCZ ENDRE (1960), Néhány szempont becéző keresztnéveink vizsgálatához. In: *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Szerk. MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ. Bp. 146–9.
- RÁCZ ENDRE (1967), Megjegyzések a magyar becézőnevek alakulásmódjáról. *MNy.* 63: 292–7.
- RESZEGI KATALIN (2009a), A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. *HT.* 4: 35–45.

- RESZEGI KATALIN (2009b), A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *NÉ.* 31: 7–16.
- SAARELMA, MINNA (2013), Personal Names. In: AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLUM, PAULA, *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics.* Finnish Literature Society, Helsinki. 124–201.
- SÁROSI ZSÓFIA (2003a), Történeti szociopragmatika — magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *MNy.* 99: 434–48.
- SÁROSI ZSÓFIA (2003b), Historical sociopragmatics: a new approach to the study of the history of Hungarian. *ALH.* 50: 435–56.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1970), A tulajdonnevek jelentéstanához. In: *Névtudományi előadások.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. *NytudÉrt.* 70. sz. Bp. 302–7.
- SLÍZ MARIANN (2006), Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései. *NÉ.* 28: 171–80.
- SLÍZ MARIANN (2011), *Személynévadás az Anjou-korban.* Bp.
- SLÍZ MARIANN (2012), Tulajdonnév és kategorizáció. *MNy.* 108: 282–91, 400–10.
- SLÍZ MARIANN (2013), Névtörténet, genealógia és mikrotörténelem. *HT.* 9: 139–52.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Bp.
- SZABÓ ISTVÁN (1954), *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből.* MNyTK. 86. sz. Bp.
- SZEGFÜ MÁRIA (1991), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Főszerk. BENKÓ LORÁND. Bp. 188–255.
- SZÉKELY GYÖRGY (1970), A személynevek és a történettudomány. In: *Névtudományi előadások.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. *NytudÉrt.* 70. sz. Bp. 201–8.
- SZÉPE GYÖRGY (1970), Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: *Névtudományi előadások.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. *NytudÉrt.* 70. sz. Bp. 307–11.
- TEMESI MIHÁLY (1961), A tulajdonnév és a köznévjelentéstanai különbségei. In: *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan 1–2.* Szerk. TOMPA JÓZSEF. Bp. I, 173–5.
- TERESTYÉNI CZ. FERENC (1941), *Magyar községi eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban.* MNyTK. 59. sz. Bp.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1997), Posztmodern névadás (A névjelleg változása). In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai.* MNyTK. 209. sz. Szerk. B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY. Bp. 603–6.
- TÓTH VALÉRIA (2013), Szempontok a középkori források személynévi adatainak értékeléséhez. *NyK.* 109: 227–54.
- TÓTH VALÉRIA (2014), Szempontok a 13–14. századi nemzetségnevek értékeléséhez. *Századok* 148: 471–94.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2005), *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben.* Bp.
- Z. = *A zichi és vásoneői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII.* Szerk. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL. Pest, majd Bp., 1871–1931.